

1 Uvod

Davek je definiran kot denarna dajatev fizičnih in pravnih oseb. Je prisilna dajatev, kar pomeni, da jo morajo z zakonom določeni subjekti plačati. Pri vseh davčnih zavezancih je ne glede na njihov materialni položaj prisoten odpor do plačevanja davkov. Kot davčni odpor razumemo skupek vseh reakcij proti obdavčitvi.

Če se davčni upor pojavlja v obliki davčne utaje je to nezaželen pojav, ki povzroča tako socialno kot narodnogospodarsko škodo, saj:

- davčna utaja¹ vodi do izpada prejemkov v proračunu. To je v protislovju s ciljem obdavčenja. Izdatke moramo zato pokriti z drugimi prejemki (povečanjem davčne stopnje ali uvajanje novih davkov), najetjem posojil ali z varčevanjem;
- davčna utaja krši tudi načelo davčne pravičnosti, če izhajamo iz načela, po katerem morajo tisti z večjimi dohodki plačevati tudi več davkov;
- davčna utaja ruši družbene vrednote, kar povzroča reakcijo na moralnem ali pravnem področju.

2 Opredelitev davčne utaje

V slovarju slovenskega knjižnega jezika najdemo splošno definicijo utaje davkov (Slovar Slovenskega knjižnega jezika 1991, 327). Navedena je kot neustrezno posredovanje podatkov, po katerih bi se odmerila prava višina.

Za avtorja Kottka (1994, 470) je davčna utaja kazniva oblika odpora do davkov, ki pogosto ostaja dlje časa neodkrita.

Wrede (1993, 18) opredeljuje davčno utajo kot dejanje, ki ga davčni zavezanec stori zato, da bi zmanjšal svojo davčno obvezo. V tem trenutku z verjetnostjo pričakuje, da bi moral plačati davek, če tega dejanja ne bi storil. Hkrati pa z verjetnostjo pričakuje tudi kazen za storjeno dejanje.

Paufler loči subjektivno in objektivno stanje davčne utaje. **Objektivno stanje** obstaja v zunanje prepoznavnem, ciljno usmerjenem vedenju davčnega zavezanca. Pojavne oblike davčnih utaj so dobičkonosne manipulacije z uporabo različnih metod, ki se kot davčno nesprejemljiva dejanja odražajo v (*Paufler* 1983, 28-31):

- zniževanju davkov in
- neupravičenem pridobivanju posebnih davčnih ugodnosti (davčnih olajšav, odlog plačila davkov in povračilo davkov)

Glede na to, ali resnično obstaja nesprejemljivo dejanje ali smo ga le opustili, govorimo o aktivnem ali opustitvenem dejanju. **Aktivno dejanje** nastane na podlagi napačnih podatkov, ki jih davčni zavezanec prikaže v davčnem obračunu. **Opustitveno dejanje** pa stori tisti, ki pusti

¹ Izraz davčna utaja in zatajitev sta dejansko sopomenki.

davčni organ kljub obveznosti, v nevednosti o pomembnih davčnih dejstvih (določenih davčnih dejstev ne pojasni). Mora pa obstajati zakonsko določena obveznost, da se določena dejstva prijavijo davčnemu organu. Če davčni zavezanec naklepno zavaja davčni organ ravna torej v nasprotju z obveznostjo najave. Bistvo je, da davčnemu organu niso pojasnjena pomembna dejstva.

Davčna utaja na osnovi **subjektivnega dejanja** ne kaže le zunanje slike, temveč tudi notranjo naravnost storilca. Pri davčni utaji davčni zavezanec ravna namenoma in hote. Ve ali bi moral vedeti, da davčna obveznost obstaja in je kljub temu ne poravna. Davčni zavezanec torej mora poznati vse okoliščine. Drugače ne ravna namensko, temveč malomarno in nepazljivo. Govorimo o naklepu (subjektivno dejstvo) za pridobitev protipravne premoženjske koristi (objektivno dejstvo).

Davčna utaja je pogosto pojem s katerim se pojasnjujejo naporu posameznikov, podjetij, skladov in drugih oseb za doseganje utaje davkov s kršenjem zakonov. Davčni zavezanci pri tem preišljeno uporabljajo napačne predstavitve ter prikrivajo pravilne podatke z namenom znižanja davčne obveznosti. Glavna lastnost teh davkoplačevalcev je nepoštenost (http://en.wikipedia.org/wiki/Tax_avoidance).

S pravnega vidika lahko dejanja davčnega zavezanca, ki jih počne, da bi zmanjšal davčno obveznost, delimo v tri skupine:

- izognitev davku
- zaobidenje davka
- utaja davka

Izognitev davkom razumemo kot vse zakonsko dovoljene poskuse davčnega zavezanca za zmanjšanje davčne obveznosti. Pojavne oblike izognitve davkom so:

- izraba davčnih olajšav;
- neposredno zmanjšanje davčne obveznosti s spremembo dejavnosti, kraja prebivanja oziroma sedeža davčnega zavezanca ali s posrednim zmanjšanjem davčne obveznosti, ko ne uporablja več proizvodov z visoko davčno stopnjo ali jih zamenja s takimi, ki imajo nižjo (uporabnik javnih prevozov se izogne plačilu davka na avtomobile in gorivo);
- sprememba statusa davčnega zavezanca, kot so ločitev, poroka, pripojitev družb, sprememba pravne oblike in drugo.

V nadaljevanju je podanih nekaj najpogostejših opredelitev davčnih izognitev, ki jih najdemo na spletnih straneh:

- davčna izognitev je plačilo najnižjega davka na podlagi uporabe zakonsko dopustnega davčnega načrtovanja davčnih priložnost (<http://www.yourwebassistant.net/glossary/t2.htm>),
- davčna izognitev je minimiziranje davčne obveznosti v skladu z dovoljenimi instrumenti, vgrajenimi v davčni sistem (<http://wps.pearsoned.co.uk/wps/media/objects/1065/1090612/glossary.html>),
- davčna izognitev je izkoriščanje vseh zakonsko dovoljenih sredstev za minimiziranje davčne obveznosti (<http://www.ato.gov.au/content.asp>),
- davčna izognitev je zakonsko dopustno načrtovanje strategije za doseganje plačila najnižjega možnega davka (<http://www-pic-uae.com/glossary/default.html>),
- davčna izognitev je minimiziranje davčne obveznosti z zakonsko dopustnimi metodami (<http://wordnet.princeton.edu/perl/webwn>),

Poudariti je potrebno razmerje med zakonitim in nesprejemljivim zmanjševanjem davčne obveznosti. Komite za fiskalne zadeve (OECD) ponuja definicijo zakonitega davčnega izmikanja zoper katerega se borijo davčne oblasti. Osnova nesprejemljivega davčnega izmikanja je poskus davčnega zavezanca zmanjšati davčno obveznost na nivo nižji od nivoja, katerega je zakonodajalec želel doseči glede na dohodek in dane posebne okoliščine. Mehanizmi s katerimi se to izmikanje uresničuje ima naslednje značilnosti (Popović 1997, 454):

- uporabljene pravne konstrukcije ne bi imele obliko kot jo imajo, če davek ne bi bil uveden;
- pogosto se izkoriščajo vrzeli v zakonu ali se zakonske rešitve uporabljajo v namene, ki jih zakonodajalec ni imel v vidu;
- dobljeni nasveti od davčnega svetovalca so skrivnost, in je eden od pogojev iz pogodbe med davčnim svetovalcem in zavezancem.

Davčno zaobidenje je zakonsko dopustno dejanje, vendar nasprotuje smislu davčnih zakonov.

3 Ukrepi zoper nesprejemljivo zakonito davčno izmikanje

Prevladuje pristop, kjer se ocenjuje nesprejemljivost nekega postopka, ki vodi k zakonitemu izmikanju plačilu davka na podlagi vprašanja, ali gre za poskus znižanja davčne obveznosti pod nivo, ki ga je zakonodajalec predvidel z obzirom na dohodek in druge pomembne okoliščine. Pri tem je vprašanje kaj je bila namera zakonodajalca. Iz tega izhaja, da bi vsaka sumljiva transakcija morala biti predmet naslednjih testov (Popović 1997, 461-464):

- a) **Test namere.** S testom namere bi se preiskalo, ali so aktivnosti davčnega zavezanca imele izključni, osnovni ali samo delni cilj namerno zmanjšati ali se v celoti izmakniti davčni obveznosti. V praksi se o namernosti lahko sodi samo na podlagi objektivnih dejstev. Zato se poskušajo sprejeti davčno-pravni standardi o moralnem davčnem zavezancu. Ne glede na to, koliko je standard neopredeljen in predmet različnih interpretacij, pomaga pri vzpostavitvi modelov obnašanja, na osnovi katerih je mogoče soditi o obstoju namere, da se davčna obveznost zniža pod nivo, ki ga je zakonodajalec predvidel.
- b) **Test obstoja nenaravne umetne (artificialne) pravne konstrukcije.** Gre za preveritev konstrukta prava uporabljenega v davčne namene. Test izhaja iz ideje, da je zakonodajalec imel namero obdavčiti določene situacije; da bi se davčni zavezanec izognil plačilu davka uporablja pravno obliko, ki se ne more uvrstiti pod zakonski opis obdavčene situacije, ali pa odstopa od ekonomske ali socialne realnosti na katero je zakonodajalec želel uvesti davek. Izkoriščena konstrukcija prava imenujemo spretnost ali zvijača, saj ne bi imela takšne oblike, če ne bi bilo davka.
- c) **Test davčnega prihranka.** Ugotoviti je potrebno, ali obstaja neplačan davek s tem, ali je davčni zavezanec s svojimi postopki uresničil davčni prihranek, ki ga mora ugotoviti davčni organ.
- d) **Test obstoja pogoja za odločbo davčnega organa.** Če predhodni testi pokažejo, da je davčni zavezanec uporabljal pravne konstrukcije z namenom, da davčno obveznosti zniža pod nivo, ki ga je zakonodajalec predvidel, pri tem pa resnično pride do davčnega prihranka, mora davčni organ to ugotoviti z odločbo.

Davčni organ se lahko bori zoper takšno nesprejemljivo ravnanje na dva načina:

a) prepriča zakonodajalca, da spremeni oziroma dopolni zakon, tako da:

- prepove določene poslovne dogodke, kar pomeni, da so v bodoče nezakonita utaja;
- takšni poslovni dogodki postanejo neizplačljivi.

b) koncept prepovedi zlorabe pravnih oblik s ciljem uresničitve davčnih prihrankov.

Davčni zakon bi v tem primeru lahko vseboval določbo, da je vsak pravni konstrukt z vidika davkov ničen, če ima ali lahko ima neposredne ali posredne učinke z vidika izmikanja plačila davka. Takšno pravilo daje obvezo davčnim organom in sodiščem, da presojuje o motivih davčnih zavezancev, o principih, ki jih je zakonodajalec predvideval, ko je sprejemal pravno normo, o tem kakšna bi bila normalna transakcija, če ne bi bilo davčnega dejavnika. Ta pristop se uporablja v nemškem pravnem sistemu.

Z globalizacijo se razširja tudi mednarodno nesprejemljivo zakonito davčno izmikanje. To je zmanjševanje davčne obveznosti zaradi gibanja ali ne-gibanja oseb, sredstev in kapitala na zakonit način preko mej. Zoper takšno izmikanje se uporabljajo enostranski ukrepi, dvostranski ali mednarodni ukrepi. Pri enostranskih ukrepih pomeni sprejemanje zakonov, ki omejuje ali preprečuje takšno ravnanje davčnega zavezanca. Med dvostranske ali mednarodne ukrepe pa sodi sprejemanje dvostranskih dogovorov o izogibanju dvojnega obdavčevanja ali sprejetje posebnih bilateralnih ali multilateralnih sporazumov.

V sporazumih o izogibanju dvojnega obdavčevanja se nahajajo odredbe o vzajemni pomoči davčnih organov pri zmanjševanju davčnih utaj. Včasih se v te namene sklepajo tudi posebni sporazumi. Omenimo, da je leta 1977 sprejeta (leta 1979 in 1992 je spremenjena in dopolnjena) Direktiva o vzajemni pomoči davčni oblasti držav članic Evropske skupnosti, ki ne deluje bilateralno, ampak multilateralno. Njena osnovna naloga je izmenjava informacij o posrednih in neposrednih davkih davčnih zavezancev med davčnimi organi.

4 Vrste davčnih utaj

Davčne utaje lahko razvrstimo po naslednjih kriterijih:

1. Glede na storilca davčne utaje:

- fizična oseba,
- pravna oseba.

2. Glede na vzrok:

- iz malomarnosti,
- pravno nedoločno opredeljene davčne obveznosti,
- naklepno.

Davčna utaja iz malomarnosti nastane, kadar davčni zavezanec ve ali bi moral vedeti, da obstaja davčna obveznost, saj je ta nedvoumno opredeljena z zakonom oziroma z objavo pojasnila. Za davčnega zavezanca obstaja informacijska obveza, da pozna davčne obveznosti (predpise).

Davčna utaja na podlagi pravno nedoločno opredeljene davčne obveznosti. Vzrok davčne utaje je lahko tudi pravno nedoločno opredeljena davčna osnova. Razlog tiči v nedorečenem stališču davčnega organa oziroma Ministrstvu za finance o davčni obveznosti, ki ni bila uradno objavljena in jo davčni zavezanec zato kljub skrbi ne pozna. Morda pa celo še ni bilo sprejeto.

Naklepna davčna utaja nastane, kadar davčni zavezanec ve ali bi moral vedeti, da davčna obveznost obstaja in je kljub temu ne poravna. Pri tem obstaja naklep (**subjektivno dejstvo**) za pridobitev protipravne premoženjske koristi (**objektivno dejstvo**). Dosežena je večja premoženjska korist (pet povprečnih čistih plač v gospodarstvu). V tretjem odstavku 245. člena Kazenskega zakonika je pojasnjen tudi pojem velike premoženjske koristi. Ta predstavlja znesek, ki presega petdeset povprečnih neto plač na zaposleno osebo.

Premoženjska korist je nasprotje premoženjski škodi (Šinkovec, 1999, 43). V obeh primerih si storilec želi izboljšati premoženjsko stanje. Pri premoženjski koristi gre vedno za razmerje storilca proti oškodovancu na račun kaznivega dejanja. Poseben primer predstavlja ugotavljanje premoženjske koristi oziroma davčne obveznosti, če davčni organ mora ceniti davčno osnovo zaradi opustitve prijave davčne obveznosti ali vodenja poslovnih knjig.

Če na primer nekdo ni zaračunal davka na dodano vrednost in ga tudi ni plačeval, to še ne pomeni pridobivanje premoženjske koristi. Za njeno pridobitev mora utajevalc davek obračunati, vendar ga ne plača, marveč ga pridrži zase, da bi si povečal premoženje. Dejanski motiv storilca takega kaznivega dejanja je pridobitev premoženjske koristi.

Utaja davkov pa storilcu vedno ne prinaša osebne premoženjske koristi. To lahko uporabi podjetje, če si z davčno zatajitvijo zagotavlja svojo likvidnost, dolgoročno plačilno sposobnost, za investicije ali za zagotavljanje delovnih mest. Ti primeri sicer ne vplivajo na samo opredelitev kaznivega dejanja, so pa pomembni elementi pri odmeri kazni (Šinkovec, 1999, 40).

3. Glede na vrsto davka:

- davki v ožjem pomenu besede (davek na dodano vrednost, davek od dobička pravnih oseb, dohodnina in drugi),
- prispevki za socialno varnost,
- carine,
- takse.

4. Glede na kazensko odgovornost:

- prekršek,
- kaznivo dejanje.

5. Glede na razkritje:

- sum davčne utaje (ki jo je odkril davčni organ),
- davčna utaja (popolna je šele takrat, ko jo prepozna sodišče),
- davčne utaje, ki ostanejo neodkrita.

6. Glede na potek:

- faza priprave,
- faza poizkusa,
- faza izvrševanja,
- faza dokončanja.

Davčne utaje lahko razdelimo na posamezne faze, ki imajo različne kaznovalne posledice, in sicer (Tipke, Lang 1996, 899):

- **faza priprave davčne utaje** – še ni kaznivo dejanje. K pripravam na davčno utajo lahko uvrstimo naslednja dejanja: izdajanje nepravilnih poslovnih listin, napačno knjiženje poslovnih dogodkov, sestava napačnih računovodskih in davčnih izkazov (zavestne napake pri knjiženju). V teh primerih še ne gre za davčno utajo, saj neposrednega dejanja še ni bilo;
- **faza poizkusa davčne utaje** se kaznuje po 22. členu Kazenskega zakonika RS. K poizkusom uvrščamo naslednje dejanje: davčni zavezanec je davčnemu organu oddal napačno izpolnjeno davčno napoved (davčni organ je še ni prejel). Davčni zavezanec v tej fazi še lahko prepreči poizkus davčne utaje. V praksi so poskusi redki. Težko dokazujemo, da je bilo ravnanje storilca dejansko usmerjeno na ogrožanje varovane dobrine. Zlasti nastane vprašanje ali je bilo ravnanje sploh sposobno doseči nameravani cilj. Res pa je, da storilci v knjigovodstvu storijo marsikaj, da bi prikazali nižje prihodke ali povečali stroške (Šinkovec 1999, 42). Tako ravnanje je prekršek, ki ga zavezanec uporabi pri davčni napovedi, vsa ravnanja pa sodijo k dejanskim kaznivim dejanjem.
- **faza uresničitve davčne utaje** zajema njeno izvrševanje in dokončanje. Izvršena davčna utaja se kaznuje v skladu z zakonskimi predpisi, vendar se lahko s samoprijavo kaznovanost še prepreči, če se storilec prijavi sam še pred davčnim inšpiciranjem. Zaključena utaja je dokončno izvršena davčna utaja.

Če je bil davčni zavezanec v preiskovalnem zaporu, in mu je bila odvzeta dokumentacija, tedaj ni mogel zagrešiti kaznivega dejanja v obliki letne zatajitve. Tega mu državni organ ni omogočil. V tem primeru ni moremo govoriti o naklepem ravnanju, ampak o nezmožnosti izpolnitve po krivdi državnega organa. Za kaznivo ravnanje tudi ne moremo šteti, če davčni zavezanec ni izpolnil obveznosti v izvršilnem postopku. V tem postopku namreč ne ugotavljajo več davčne podlage, višine dolga itd.

5 Motiv in opozorilni znaki davčnega utajevanja

Različni avtorji, ki so preučevali davčne utaje, so ugotovili naslednje motive za davčno utajevanje (Hundsdoerfer 1996, 18):

- nezadovoljstvo zaradi državne porabe sredstev od plačanih davkov, z davčno pravičnostjo, davčnim sistemom, s pogoji poslovanja, z državo, s cilji vlade in svojim davčnim položajem v primerjavi z drugimi davčni zavezanci;
- posredno uresničevanje ciljev. Z zniževanjem davkov želi podjetje povečati svoje možnosti investiranja ali z notranjim financiranjem povečati svojo finančna moč;

- manjkajoča likvidnost za plačevanje davkov. Omeniti moramo, da izvirajo kriteriji s katerim davčni zavezanci merijo likvidnost, tudi iz njihovih subjektivnih ocen;
- doseči financiranje ali pa doseči ugodne pogoje za že obstoječe financiranje;
- povečanje možnosti porabe do načrtovanega obsega;
- preprečiti razkritje negativnega tržnega zaznavanja;
- doseči višje cene;
- prikazati finančno poslovanje na podlagi dogovora;
- doseči predvidevanja in pričakovanja investitorjev;
- doseči bonuse, ki so povezani z uspešnim poslovanjem.
- velika želja po osebni koristi;
- živeti preko lastnih zmožnosti;
- visoki osebni dolgovi;
- občutek, da plačilo ni v sorazmerju z odgovornostjo;
- vedenje prebrisanega in iznajdljivega poslovneža z nepoštenimi namerami;
- želja po zrušitvi sistema;
- pretiran družinski ali drug pritisk;
- pretirane hazarderske navade;
- nezadovoljstvo zaradi birokratske obremenitve, ki jo povzročajo izpolnjevanje davčnih napovedi in obrazcev, davčni inšpektorji in davčni svetovalci, in/ali s tem povezanih stroškov. Prikrivanje davkov z usklajevanjem popolnih in nepopolnih poslovnih knjig, evidenc in listin povzroča dodatne obremenitve in zahteva veliko znanja in veščin;
- pomanjkanje časa za izpolnitev davčnih obveznosti.
- zabava ob tveganju davčne utaje;
- socialni pritisk ali socialno prilagajanje, ki ga povzroči vedenje ali pričakovanja poslovnih partnerjev ali prijateljev. Zaradi osebnega vedenja posameznikov se lahko spremenijo socialne norme in zavest o pravicah;
- pomanjkanje možnosti za zakonsko dovoljeno zmanjšanje davčne obremenitve. Če bi ta možnost obstajala, bi zagotovo zmanjšala število davčnih utaj.

5.1 Opozorilni znaki

Ravnateljstvo skuša pogostokrat »prikrojiti« računovodske izkaze podjetja, zato se preiskovalci davčnih utaj zavedajo in poznajo opozorilne znake, ki le-te nakazujejo (Association of Certified Fraud Examiners 1999, 7):

- šibke notranje kontrole;
- vodstvene odločitve izvaja zgolj ena oseba ali manjša skupina;
- ravnatelji, ki si nenehno izmišljajo naloge za svoje podrejene;
- zelo agresivno vedenje ravnateljev;
- velik poudarek na načrtovanju dobička;
- nenehno zakasnela poročila in računovodski izkazi;
- čisti dobiček kljub zastoju v dejavnosti;
- decentralizirano pravna oseba brez ustreznega nadzora;
- revizorji/inšpektorji dvomijo v prihodnost pravne osebe;
- veliko računovodskih in vodstvenih problemov;
- transakcije ali računovodski izkazi, ki jih je težko revidirati/inšpicirati;

- nenavadne transakcije;
- ravnatelji in zaposleni so neodkriti, v pogovoru z revizorji/inšpektorji;
- računovodsko osebje je površno ali neizkušeno.

6 Modeli davčnih utaj

6.1 Model maksimiranja koristi (Allinghamov in Sandmujev model)

Pri ravnanju davčnih zavezancev moramo izhajati iz klasične ekonomske teze, da osebe sprejemajo racionalne in subjektivno koristne odločitve za maksimiranje koristi. Pri tem upoštevajo prednostno lestvico, s pomočjo katere iz množice možnosti izberejo tisto, ki prinaša največjo korist in povzroča najmanj stroškov. Pri maksimiranju koristi z davčno utajo se upošteva privarčevani davek (kot korist) in možnost odkritja utaje skupaj s pričakovano kaznijo (kot strošek davčne utaje). Po navedenem modelu povečana kazen za utajo in pogost nadzor davčnega organa zmanjšujeta davčne utaje.

Po teoriji zastraševanja predvidevamo, da davčni zavezanci racionalno analizirajo svoje koristi in zaradi sebičnosti ne spremljajo koristi drugih. Osebnostne razlike davčnih zavezancev pri tem ne igrajo nobene vloge.

Sociološke raziskave so razširile pojem koristi in vanj vključile zavest o družbenih dolžnostih in skupnih ciljih. Ugotovljeno je, da se moralno prepričanje posameznikov s podobnimi značajmi razlikuje v dejanskih in/ali hipotetičnih situacijah. Pri tem merila splošnih moralnih načel ne morejo napovedati njihovega moralnega vedenja v določenih situacijah, saj je to odvisno od posamezne situacije.

Etične vrednote namreč lahko vlivajo na posameznika tako, da njegovo vedenje temelji na smislu za dolžnost, ne glede na to, ali njegova dejanja pomenijo osebno zadovoljstvo. Tako so v klasičnem modelu zastraševanja davčni zavezanci izbrali le dejanja, ki maksimirajo koristi, pri socioloških modelih pa so upoštevane tudi družbene obveznosti oziroma dolžnosti davkoplačevalca in njegova samopodoba (Reckers, Sanders in Roark 1994, 827).

Odločitve o izpolnjevanju davčnih obveznosti ali o utaji davkov so odvisne od davkoplačevalčevih moralnih vrednot. Te so eden izmed dejavnikov, ki vplivajo na proces odločanja, s tem da omejujejo možnosti in razpoložljive vire za doseg cilja. Omejujejo in zmanjšujejo trud pri iskanju informacij, pri prepoznavanju alternativnih možnosti in pri izbiri med njimi. Možnosti, ki moralno niso sprejemljive, po navadi niso zavestno izbrane. Zato imajo zastraševalni dejavniki manjši učinek na zmanjševanje davčnih utaj, kot ga imajo moralne vrednote.

Moralne vrednote v celoti ne izključujejo racionalnih odločitvenih procesov. Velikokrat namreč etične vrednote omejujejo le število možnih alternativ. Moralne vrednote privedejo do tega, da se pri znižanju davčne obveznosti ta giblje v okviru zakonskih predpisov, čeprav bi z utajo davkov privarčevali več (Reckers, Sanders in Roark 1994, 826).

Davčni zavezanci na utajo davkov ne gledajo enako. Med njimi so tudi posamezniki, ki se na davčno moralo ne odzivajo, saj davčne utaje ne vidijo kot moralni problem. Hessing meni, da obstajajo tri skupine davkoplačevalcev (Reckers, Sanders in Roark 1994, 827):

- davčni zavezanci, ki nikoli ne utajijo davkov
- davčni zavezanci, ki včasih utajijo davke in
- davčni zavezanci, ki pogosto utajijo davke.

6.2 Kahnemanov in Tverskyjev model

Kahneman in Tversky (1979, 263-291) sta razvila model, ki kaže, da se oseba ob pričakovanju dobička nagiba k nizkemu tveganju, medtem ko je oseba ob izgubi pripravljena na visoko tveganje. Veliko davkoplačevalcev se pri plačilu dohodnine vsako leto sooča z dejstvom, da je preveč ali premalo plačal akontacije dohodnine, zato računa na njeno vrnitev ali doplačilo. Glede na pričakovanje bo vrnitev dohodnine ovrednotil kot dobiček, doplačilo pa kot izgubo. To vpliva na obnašanje davčnih zavezancev. Oseba, ki mora ob koncu leta doplačati davek, bo to obravnavala kot izgubo zato je bolj pripravljena utajiti davke kot nekdo, ki pričakuje njihovo vrnitev, saj si to razlaga kot dobiček. Pri tem ni pomembno, da bosta oba plačala enak znesek. Z ekonomskega stališča je za davčnega zavezanca doplačilo davka ugodnejše, saj preveč plačana akontacija dohodnine kot posojilo državi ni obrestovana.

Hkrati je ugotovljeno, da davčni zavezanci bolj upoštevajo trenutni in ne pričakovani premoženjski in finančni položaj. Negativen učinek dodatnih plačil davkov je večji kot pozitiven ob njihovi vrnitvi.

Pri tem ima odločitveni proces osebe dve fazi:

- v prvi fazi (faza obdelovanja problema) oseba poenostavlja možne odločitve in jih oceni po stopnji tveganja. Nadalje se rezultati delovanja uredijo po dobičku ali izgubi;
- v drugi fazi (ocenitvena faza) oseba oceni rezultate delovanja in izbere tistega z najvišjo vrednostjo.

Naslednja slika ponazarja omenjene predpostavke:

6.3 Socialno-psihološki model

Posebno zanimanje namenjam vprašanju, kateri so tisti psihološki dejavniki, ki vplivajo na davčno utajevanje. Najobširnejši psihološki model davčne utaje so zasnovali Weigel, Hessing in Ellfers (1987). Z modelom so razložiti število situacijskih in osebnostnih spremenljivk, ki vplivajo ena na drugo in s pomočjo katerih lahko razložimo motivacijo za davčno utajo. Model razlikuje dve glavni skupini spremenljivk, in sicer:

1. spremenljivke, ki pospešujejo davčno utajo:
 - socialne situacije (finančni pritisk, socialne norme)
 - osebnostne spremenljivke (osebni pritisk, osebna naravnost),
2. spremenljivke, ki preprečujejo davčno utajo:
 - situacijski dejavniki (manjkajoče priložnosti, zakonski in socialni nadzor)
 - psihološki dejavniki (nedojemanje priložnosti, dojeto tveganje za kaznovanje in osebni odnos do davčne utaje).

	DAVČNA UTAJA Možnosti merjenja z: 1. osebnimi izjavami 2. opazovanjem obnašanja	
<i>SOCIALNI POGOJI</i>		<i>PSIHOLOŠKI POGOJI</i>
<u>Situacijski pospeševalni pogoji</u> 1. finančni pritisk 2. socialne norme		<u>Situacijski pospeševalni pogoji</u> 1. osebni pritisk 2. osebna usmeritev
<u>Situacijski preprečevalni pogoji</u> 1. priložnosti/možnosti 2. davčni nadzor 3. socialna kontrola		<u>Situacijski preprečevalni pogoji</u> 1. (ne)dojeta priložnost 2. dojeto tveganje pri davčni utaji 3. netolerantnost do davčne utaje

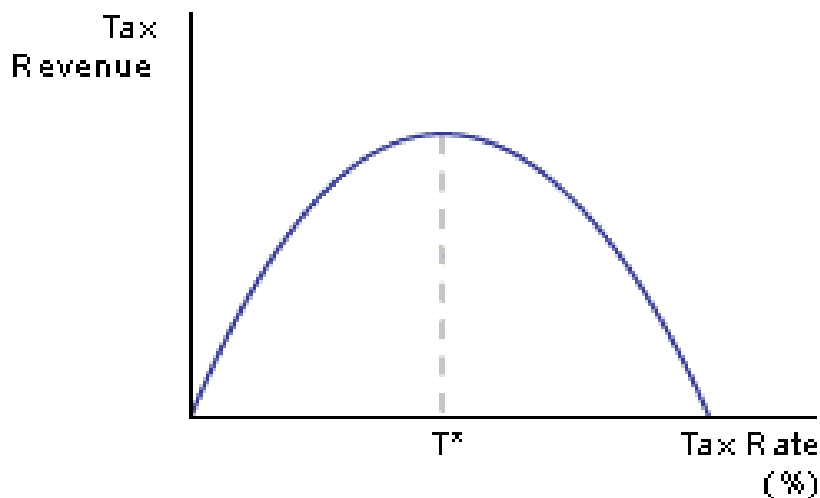
6.3.1 Pogoji, ki pospešujejo davčno utajo

- ***Finančni pritisk***

Pripravljenost za utajo davkov je odvisna od finančnega pritiska, ki je določen z višino sedanje oziroma bodoče visoke davčne obremenitve. Povečanje davčne stopnje namreč vedno ne pomeni avtomatskega povečanja vsote zbranih davkov. Z naraščanjem višine davčne stopnje davčni prihodki naraščajo vse počasneje. Ko davčna stopnja preseže določeno mejo, pa njeno nadaljnje naraščanje privede celo do padca davčnih prihodkov. Vzrok pojavi je sorazmerno naraščanje odpora do plačevanja davkov, ki ima za posledico po eni strani čedalje manjše število davčnih zavezancev in po drugi strani čedalje večjo stopnjo davčnih utaj, kar pa vse vodi do zmanjšanja javno finančnih prihodkov.

Lafferjeva krivulja prikazuje kako se spreminja davčni prihodki, glede na spreminjanje davčne stopnje.

Davčni prihodki v %

T_0 Davčna stopnja v %

Vir: <http://bized.sc.uk/virtual/economy/policy/tools/income/inctaxws.htm>

Iz grafa je razvidno, če bi davčna stopnja znašala 100 % nihče več ne bi plačeval davka, ampak bi se bodisi celotna ekonomska aktivnost odvijala na področju sive ekonomije ali pa bi bilo celotno lastništvo kapitala preneseno v tujino. Ko se torej prestopi nivo absolutnega davčnega limita davčni prihodki pričnejo padati, kljub morebitnemu naraščanju davčne stopnje.

- **Osebni pritisk**

S pojmom osebni pritisk razumemo dojeta pravičnost lastne ter splošne obdavčitve. Subjektivno dojeta nepravičnost davčne zakonodaje je tisto, kar povečuje davčne utaje. Danes v teoriji in praksi prevladuje stališče, da se o enakosti in s tem pravičnosti obdavčevanja lahko govori takrat, če je to v skladu z ekonomsko močjo davčnega zavezanca. Pri tem pa smo soočeni s problemom, kako ugotoviti to ekonomsko moč in ali vsako davčno obremenitev lahko ocenimo pravično.

Odpor do plačevanja davkov je večji, čim večje je odstopanje od splošno sprejetega kriterija pravičnosti, oziroma take pravičnosti, kot jo dojemajo posamezni davčni zavezanci. Porušitev splošno sprejetih kriterijev pravičnosti pri obdavčevanju lahko povzroči nezadovoljstvo davčnih zavezancev. Če ti ocenijo, da je davčno breme nesorazmerno razporejeno, oziroma so nekatere osebe v ugodnejšem položaju, bodo poskušali te krivice sami popraviti. Če bi jim skušali to preprečiti ali jih celo kaznovati, bodo jemali to kot dodatno nepravičnost. Zakoni, ki po mnenju davčnih zavezancev ščitijo davčne krivice, so nepravični in izrečene kazni povečujejo škodljive posledice nepravično sprejete davčne osnove.

Primer subjektivnega dojetanja nepravičnosti se pojavi takrat, če primerjamo davčne obveznosti zavezanca, ki prejmeta enake dohodke. Ker eden iz kakršnih koli razlogov plača manj davka kot drugi, nastane pri drugem skušnjava za zmanjšanje davčne obveznosti in s tem dosego subjektivne pravičnosti.

Občutki nepravilnosti ne nastajajo samo ob primerjavi z drugimi osebami, temveč nastajajo tudi s primerjavo davkoplačevalca z državo. Dojeta pravičnost ima obdavčitve ima pomemben vpliv na davčno moralo zavezanca. Odnos med davkoplačevalcem in državo je lahko doživet kot izmenjava, v kateri davkoplačevalec plača davke in prispevke za socialno zavarovanje, država pa zato skrbi za njegovo varnost, izobraževanje, zdravstvo. Če davkoplačevalec v tej izmenjavi vidi zase pomanjkljivosti (slabšo stran), bo poskušal sam vzpostaviti ravnotežje z zmanjševanjem svojih prispevkov in davčno utajo.

Pomemben vidik subjektivne nepravilnosti povzročajo davčne vrzeli, saj lahko privedejo do neenakomernih davčnih obremenitev. Če so ostale zaradi njih določene osebe neobdavčene, so v ugodnejšem položaju od drugih davčnih zavezancev.

- ***Socialne norme***

Kot socialne norme razumemo vse dejavnike ali domnevne zahtevke, ki jih postavlja socialno okolje (prijatelji ali druge skupine) do davčnega zavezanca. Socialne norme določajo v veliki meri pričakovanja osebe glede nagrajevanja ali zunanega kaznovanja. Tako bo v skupini, v kateri velja osebno bogastvo kot merilo za uspeh in v kateri dobro počutje drugih ni tako pomembno, večje število davčnih utaj kot v skupini, ki daje velik pomen skupnemu lastništvu in njegovi pravični razdelitvi.

- ***Osebna naravnost***

Medtem ko socialne norme pogojujejo pripravljenost za davčno utajo v skupinah, povzročajo osebna usmerjenost individualne razlike znotraj teh skupin. Tako bo oseba, ki je naravnana nase, prej izkoristila možnost davčnega utajevanja kot oseba, katere naravnost k skupini je močnejša. Nagnjenost k skupini naravnanih preferenc je močno odvisna od pričakovanega obnašanja drugih v enaki situaciji.

Razen omenjenih vzrokov se v literaturi pojavljata še dva, in sicer:

- ***Spremenjen način obdavčevanja***

Vsaka sprememba metode ali načina obdavčevanja povečuje davčni odpor (Kurtz 1966, 42). Pri tem ni nujno, da se davčnemu zavezancu spremeni višina davčne obveznosti. Posebno pa se odpor poveča, kadar se uvede nova davčna obveznost.

- ***Poraba sredstev, zbranih z davki***

Če država financira naloge, ki jih po mnenju davčnih zavezancev ne bi smela, ali z zbranimi sredstvi neodgovorno ravna, bo to povzročilo nezadovoljstvo davčnih zavezancev (Jelčić 1993, 39-42). Ti niso pripravljeni plačati davka, s katerim financirajo nepotrebne ali ne dovolj utemeljene naloge. Zaradi navedenega je odpor do plačevanja davčnih obveznosti manjši, če je poraba proračunskih sredstev usklajena z interesi in potrebami davčnih zavezancev. Posebno so ti občutljivi na povečanje državne administracije. Manjša kot je njena učinkovitost, bolj kot je neprimeren njen odnos do davčnih zavezancev in boljši kot je njen materialni položaj v odnosu do drugih, večje je nezadovoljstvo davčnih zavezancev. Njihov odpor do plačevanja obveznosti se veča. Vendar je ta odpor manjši v manjših državah (po

teritorialnem kriteriju in številu prebivalcev), saj je poraba proračunskih sredstev pri zadovoljevanju javnih potreb v manjših sredinah neposredno bolj vidna.

6.3.2 Pogoji, ki preprečujejo davčno utajo

- ***Pomanjkanje možnosti za davčno utajevanje***

Davčni zavezanci se med seboj razlikujejo tudi po možnostih davčnega utajevanja. Na splošno lahko rečemo, da imajo delodajalci oziroma zavezanci, ki imajo več virov pri sestavi davčnih napovedi, več možnosti za davčno utajo kot delojemalci z dohodnino.

- ***(Ne)dojemanje priložnosti***

Dojeta možnost pomeni subjektivno oceno o možnostih davčnega utajevanja. Subjektivna ocena pa je močno odvisna od znanja o davčnih utajah.

- ***Davčni nadzor***

Stroga zakonska določila večino oseb odvrne od davčnega utajevanja. Kot je že prej omenjeno, ima obseg kazni vpliv na obnašanje davčnega zavezanca. Ugotovljeno je bilo, da se pripravljenost za pravilno navedbo dohodkov in stroškov oziroma izdatkov povečuje z naraščajočim obsegom kazni in z večjo verjetnostjo, da davčno utajevanje odkrijejo.

- ***Dojeto tveganje kaznovanja***

Čeprav so zakonska določila in preteče kazni enake za vse davčne zavezance, ocenjujejo utajevalci tveganje, da bodo odkriti in kaznovani, nižje kot zavezanci, ki plačujejo davke v skladu s predpisi. Osebe, ki so davke že uspešno utajile, pa ocenjujejo to tveganje kot nizko.

- ***Socialna kontrola***

Ne samo preteče kazni, temveč tudi neodobravanje skupine, h kateri pripada davčni zavezanec, lahko preprečuje davčno utajo. Osebe, katerih prijatelji in/ali sorodniki so že preizkusili davčno utajevanje, so prej pripravljene ravnati podobno kot osebe, za katere utajevanje davkov ni bilo običajno.

- ***Osebni odnos do davčne utaje***

Pri osebi, ki ima do davčne utaje netoleranten odnos, se bo zmanjšala njena verjetnost. Kajti oseba, ki ima močan občutek pripadnosti k družbi in stroge moralne vrednote, tega tudi ne bo odobraval.

Ob vsem povedanem lahko dodamo še, da ima tudi starost oseb vpliv na davčno utajevanje. Mlajše osebe so - v nasprotju s starejšimi - mnogo bolj pripravljene na davčno utajo in nanjo pozitivno gledajo. S starostjo se povečuje davčna morala. Tako so osebe, mlajše od 45 let, kazale mnogo večje razumevanje za davčne kršitelje kot osebe, stare med 45 in 60 let, le-te pa nižjo od oseb, starejših od 60 let.

Razloga sta dva:

- določena gledanja se lahko poveže z življenjskim ciklom: mlajši gledajo na poklicno napredovanje, medtem ko starejši v ospredje postavljajo preskrbo na stara leta;
- med generacijami se spreminja odnos do davčne obveznosti - razlog je v različni davčni morali; tako se razlika med prebivalstvom in fiskusom od generacije do generacije vedno bolj povečuje, kar vpliva na vedno večjo sprejemljivost davčnega utajevanja.

7. Literatura

1. Reckers P. M. J., D. L. Sanders in S. J. Roark (1994): *The influence of Ethical Attitudes on Taxpayer compliance*. National Tax Journal. Vol.17. No.4.
2. *How to Detect and Prevent Financial Statement Fraud*. (1999). Austin: Association of Certified Fraud Examiners.
3. Hundsdorfer, J. (1996): *Die Steuerhinterziehung und ihre Integration in betriebswirtschaftliche Entscheidungsmodelle*. Köln: Verlag dr.Heiner Richter.
4. Jelčić, B. (1993): *Odpor plačanju poreza*. Zagreb: Financijska praksa.
5. Kahneman, D. in A. Tversky (1979): *Prospect theory. An analysis of decision under risk*. Econometrica: 47.
6. Kottke, K. (1994): *Steuerersparung, Steuerumgehung, Steuerhinterziehung*. Freiburg: Rudolf Haufe Verlag.
7. Kurtz, P. J. (1966): *Steuer-moral und Steuerhinterziehung - eine empirisch-finanzpsychologische Untersuchung der Steuerwirkungen*. Wien.
8. Paufler, A. (1983): *Die Steuerhinterziehung. Eine betriebswirtschaftliche Systematik der Methoden im Bereich der Gewinnsteuern und ein EDV-System zur Aufdeckung und Bekämpfung der Steuerhinterziehung*. Stuttgart: Verlag Stuttgart.
9. Popović, D. (1997): *Nauka o porezima i poresko pravo. Institut otvoreno društvo/Institut za ustavno i zakonodavno politiku*. Beograd.
10. Schmidtchen, D. (1994) : *Vom nichtmarginalen Charakter der Steuermoral*. Objavljeno v: C. Smekal & E.Theurl (Hrsg.): *Stand und Entwicklung der Finanzpsychologie*. Baden-Baden: Nomos Verlag.
11. *Slovar slovenskega knjižnega jezika I*. (1991). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Državna založba Slovenije.
12. Šinkovec, J. (1999): *O kaznivem dejanju davčne zatajitve*. Pravna praksa: 21/22.
13. Tipke, K in J. Lang (1996): *Steuerrecht*. Köln: Verlag Dr.Otto Schmidt.
14. Wrede, M. (1993): *Ökonomische Theorie des Steuerentzuges; Steuervermeidung, Umgehung und Hinterziehung*. Physica-Verlag.
15. Žibert, F. (1993): *Teorija javnih financ*. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije.
16. <http://www.yourwebassistant.net/glossary/t2.htm>.
17. <http://wps.pearsoned.co.uk/wps/media/objects/1065/1090612/glossary.html>.
18. <http://www.ato.gov.au/content.asp>.
19. <http://www-pic-uae.com/glossary/default.html>.
20. <http://wordnet.princeton.edu/perl/webwn>.
21. http://en.wikipedia.org/wiki/Tax_avoidance.